

Editoriál

(Čítanka Terézie Vansovej)

Jana Cviková

Prečo znova čítať Vansovú? V našom rozhodnutí bol nepochybne kus nostalgie zmiešanej so zvedavosťou. V rámci dlhodobého projektu ASPEKTU sa pod názvom *Histórie žien*¹ rôznymi spôsobmi pýtame na možnosti otvárania perspektív v reflexii situácie žien a rodových vzťahov v minulosti i prítomnosti. Tento prístup nám umožnil, aby sme históriu začali vnímať „aj ako zdroj vlastnej skúsenosti a zdroj legitimizácie svojej práce“ (Cviková, 2006, s. 7), čo podnietilo hľadanie ženskej genealógie v oblasti feministického myslenia a praxe na Slovensku, v tomto prípade konkrétne v rámci toho, čo sa traduje ako kanonizovaná predstava slovenskej národnej kultúry, najmä literatúry.

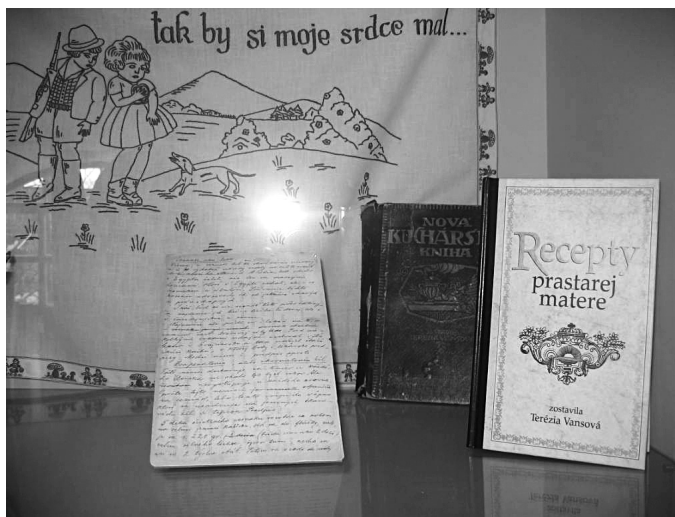
Vo svojom čítankovom výbere sme kládli dôraz na menej známe aspekty diela Terézie Vansovej: *Čítanka* predstavuje Vansovú doma i na cestách, v prelínaní a napätí jej pôsobenia v súkromnej a verejnej sfére,² predovšetkým ako spisovateľku, ktorá sa najosobitejšie prejavovala vtedy, keď svoje písanie opierala o dokumentárne podložie, a to nielen v biografii či v cestopise, ale aj v historickom románe, ktorého „realita“ zachytená v súdnych spisoch je taká príšerná, že sa pod jej rukami mení na „romantický obraz“. Poznávanie Vansovej diela podnetne rozvíjajú štúdie literárnej historičky Marcely Mikulovej o cestopisnej próze *Pani Georgiadesová na cestách (Závažnosť veselého cestopisu)* a o historickom románe – „horore“ *Kliatba (Medzi „krásnostrašným“ a pragmatickým)*.

¹ Pozri aj publikáciu *Histórie žien. Aspekty písania a čítania* (ASPEKT 2006).

² Prvé slovenské spisovateľky mohli získať kľúčovú úlohu v národnom hnutí paradoxne v dôsledku politických reštrikcií voči slovenskému národu, ako aj v dôsledku zosilneného maďarizačného tlaku. Ženský spolok Živena, ktorý sa považoval za politicky „neškodný“, zohrával národnozáchrannú úlohu. Verejná sféra národného diania sa tak Slovenkám otvárala tým viac, čím viac bola obmedzovaná zvonka. Pozri aj Cviková, 2003-2004.

Nielenže sme sa o Vansovej učili v škole, ale k nacionalisticko³-rodovej socializácii dievčaťa slovenskej národnosti už vyše sto rokov patrí *Sirota Podhradských*. Svetlo sveta uzrela v roku 1889 a jej najdôležitejšou úlohou bolo získať pre čítanie v slovenčine čitateľky nemeckej triviálnej literatúry. Svetozár Hurban Vajanský ocenil tento prvý slovenský román napísaný spisovateľkou za to, že dokázal osloviť široké publikum. Zdá sa, že v istých ohľadoch si svojím esencalistickým chápaním ženskosti túto schopnosť zachoval dodnes. Hoci základný naratívny vzorec tohto románu napíňa a reprodukuje rodové normy z konca 19. storočia, ešte dlho potom sa čítal pre „ideál skutočnej ženskosti“.

„Poľovníčok, keby si chcel, tak by si moje srdce mal“, hlása vyšívaný nápis. Fotografie uverejnené v tomto texte vznikli pri návšteve Literárneho a ľudobného múzea pri Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici a ponúkajú ďalšie možnosti „čítania“ Vansovej. O tom, že kuchyňa bola kľúčovým miestom formovania dobovej ženskej roly aj v prípade spisovateľiek, svedčí



³ Nacionalizmus (nacionalistický) tu používam na označenie širšie chápaného javu, ktorý má rôzne polohy od vlastenectva až po extrémizmus. Pozri napríklad Vörös, 2005.

porcelán a kuchynské „náradie“ v múzejných vitrínach. *Nová kuchárska kniha* Terézie Vansovej vraj obsahuje vyše deväťsto osvedčených a vyskúšaných receptov, ktoré zodpovedajú požiadavkám jednoduchej i meštianskej kuchyne.

Terézia Vansová si po dvoch rokoch absolvovaných na ústavoch v Banskej Bystrici a Rimavskej Sobote svoje nesystematické a nedostatočné vzdelanie dopĺňala samoštúdiom. Otec bol síce sprvoti naklonený naliehaniu učiteľov, aby dali „dievča učiť“, ako zaznamenáva autorka životopisu Vansovej Margita Valehrachová-Matulayová (1937), ale matka sa obávala, že učenie dcéru „nežensky pošpatí. Také učené ženské sú svetu len na posmech a veru, veľmi ťažko sa vydajú. Ktože by si vzal také čudo za ženu?“ (Tamže, s. 30) Rodičia spojenými silami presvedčili dcéru, že vzdelanie je neženské, k presvedčeniu prizvali dokonca aj manžela Teréziinej staršej sestry Pavla Dobšinského, spisovateľa a zberateľa slovenských ľudových rozprávok.

O tomto presvedčaní, ako aj o postoji okolia k svojej práci píše Vansová v „biografických črtách“ o svojom mužovi. Vzhľadom na blízky vzťah k „hlavnej postave“ možno rozprávačský subjekt do veľkej miery považovať za identický so samotnou autorkou. Evanjelický farár Vansa trpel vážnou duševnou chorobou, až si napokon, trápený psychickými a fyzickými bolesťami, ako sedemdesiatšesťročný vzal život. Zdá sa, že k napísaniu rozsiahlej dokumentárnej prózy, do ktorej mohla zahrnúť svoje spomienky, Vansová „oprávnila“ predovšetkým rola manželky. Do textu, ktorého stredobodom je Vansa, vedome, ale zrejme aj nevedome prepašovala viaceré autobiografické momenty. K takým nevedomým momentom by mohli patriť napríklad niektoré zmienky o chorobách samotného Vansu, ľudí v okolí i jej vlastných. V zaľudnenom palimpseste pod názvom *Ján Vansa* presvitá spod vrchnej vrstvy faktických spomienok rodovo zaťažené hodnotenie chorôb (najmä duševných chorôb), ako aj znútornenie rovnako rodovo predpojatého postoja okolia i samotnej autorky voči týmto chorobám. O diagnostikovaní „ženskej“ choroby, hystérie, ktorá sa týka jej obáv z chorobného smútku, do ktorého upadla po smrti syna, sa vyjadruje veľmi pokorne, akoby s vedomím vlastného „zavinenia“: „Raz ma našiel smutnú [lekár] a hneď sa ma opýtal, čo mi je. Odpovedala som, že sa bojím, že upadnem do hystérie. On sa usmial svojím spôsobom a povedal: ‚Neupadnete, lebo ste už v nej!‘“ (S. 296 v tejto publikácii) Vzápätí táto chorá uvažuje o tom, ako nebyť „svojím najbližším, najmä mužovi ťarchou a neznesiteľným bremenom. Keď žiť, tak

žiť životom osožným. Pracovať.“ (Tamže) Vansová si osvojila „medicínsky výklad“, že ženy, ktoré „žijú zdravým, prirodzeným spôsobom, tak ,ako Pán Boh prikázal‘, keď sa stanú manželkami, matkami viacerých detí [...], ako pracovité čeladné matky nebývajú hystériou postihnuté“ (tamže). Na druhej strane v rodovo polarizovanom svete, kde sa aj závažnosť choroby hodnotí podľa jej rodovej „príslušnosti“, konštatuje o mužovom ochorení, ktoré lekári diagnostikovali ako neurasténiu, so súcitom a rešpektom: „Je to záhadná choroba táto nervóza, čiže neurasténia. [...] Lekári ju sami dobre nepoznajú, ba často upadajú i oni do nej [...] A čo je najžalostnejšie pri tejto chorobe, vždy tí najlepší, najšľachetnejší najviac trpia, pretože sú najcitlivejší“ (s. 300 – 301 v tejto publikácii).

Terézia Vansová sa stala redaktorkou prvého slovenského ženského časopisu, ktorý začal na Slovensku vychádzať v roku 1898. *Dennica*⁴, *ženský list pre poučenie i zábavu* bol pre ňu „časopis, do ktorého som ukladala svoje skromné myšlienky, v ktorom som sa prihovárala svojim sčiasťky ešte skromnejším sestram Slovenkám, z ktorých nejednu učila *Dennica* myslieť a čítať vo svojej materinskej reči“ (s. 303 v tejto publikácii).

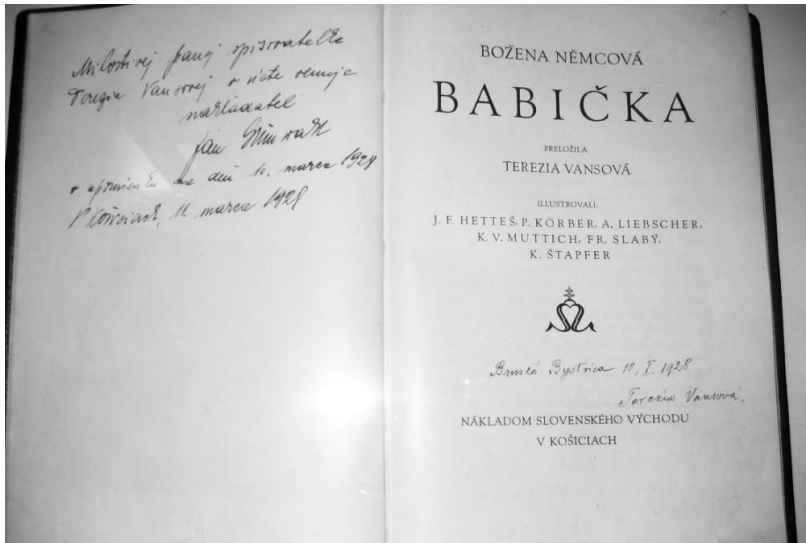


⁴ O *Dennici* pozri napríklad Holly, Karol: Genéza *Dennice*, prvého ženského časopisu na Slovensku. In *Aspekt*, č. 1, 2003-2004, s. 62 – 71.

Vydávanie ženského časopisu sprevádzali mnohé neprajné hlasy spo-
medzi slovenských intelektuálov sústredených vo vtedajšom kultúrno-spo-
ločenskom centre Martine.

„Musela by som byť hodne mechom udretá, keby som nevedela, že
u nás je pre takzvanú ženskú otázku pole neúrodné. A ja už len pri mojej
dosavádnej práci zostanem, súc presvedčená, že to, čo má prísť, ja ne-
urýchlim, ani čo by som mala schopnosť, vôľu a prostriedky k tomu, ani
neprekazí to pštrošia politika.“ (S. 316 v tejto publikácii) Týmito rozhodnými
slovami reagovala Terézia Vansová roku 1898 v liste adresovanom Jozefovi
Škultétymu na priam hanlivú kritiku *Dennice* v *Slovenských pohľadoch*. Vzápätí
konformne s dobovou predstavou o ženskosti, no zároveň azda aj trochu
vzdorne dodáva: „Keby som *Dennicu* chcela spraviť orgánom emancipač-
ným, vopred vykrútila by som jej krk u nás.“ (Tamže)

V úvode svojho prekladu *Babičky* do slovenčiny (1928) Vansová napísala:
„Usilovala som sa nielen, aby som zachovala takrečený odkaz duše najväč-
šej spisovateľky, ale keby bolo možné, vložila by som i svoj neohraničený
obdiv a lásku k jej dielu do toho. Lebo je Božena Němcová májím ideá-



lom.“ (s. 5) No, ako upozorňuje Marcela Mikulová, hoci sa Vansová nadchýnala rečou *Babičky*, ktorá bola taká „jednoduchá, a predsa obsažná“, sama „zápasila s problémom ‚prirodzeného jazyka““ (2006, s. 117). Terézia Vansová vyjadrila svoj obdiv voči osobnosti a dielu Němcovej pri viacerých príležitostiach, napríklad aj v cestopise *Pani Georgiadesová na cestách*, v ktorom podľa Mikulovej našla riešenie citovaného problému. Okrajový žáner cestopisu uvoľnil jazykový výraz a zároveň aj obsah výpovedí jej všetečnej, trocha naivnej rozprávačskej „alter egy“. Cestopis nie je len podrobným dobovým dokumentom, ale navyše priam srší iróniou voči pátosu totalizujúcich gest, na ktoré si nárokovali realizmus, národné obrozenie a hlavne asymetrické rodové vzťahy.

Samotné rozhodnutie napísať cestopis znamenalo na sklonku 19. storočia vkročiť do žánru, ktorému sa v čase rozkvetu cestovania venovali v prvom rade muži. Elke Frederiksen, autorka kapitoly o cestopisnej literatúre v dejinách ženskej literatúry, uvádza, že od žien vzdelaného meštianstva sa očakávalo, že sa sústredia na svoju rodinu, preto bolo rozširovanie ich životného horizontu prostredníctvom cestovania nežiaduce (1999, s. 148 – 149). Každá cesta bola trhlinou v dobových predstavách o ženskosti, ak ženy cestovali, tak v role manželiek. Johanna Georgiadesová túto rolu často prekračuje, veď práve ona sa stáva sprostredkovateľkou všetkého diania. Za toto prekračovanie však zároveň často platí tým, že (nezriedka v príkrom rozpore s predchádzajúcim ironickým gestom) potvrdzuje a reprodukuje „primerané“ predstavy o ženskosti a mužskosti, o poslušnosti a podriadenosti manželky voči manželovi a pod. Jej videniu sveta, ktoré sa počas cesty dynamizovalo a re-formovalo premiestňovaním v priestore aj v historickom čase, dominuje rodová polarita. Táto dominancia sa prejavuje napríklad striktnou deľbou záujmových oblastí: ženy sa zaujímajú o toto, muži o tamto. Je príznačné, že pokiaľ Johanna toto rozdelenie ženských a mužských sfér naruší, deje sa tak obvykle v historicky či geograficky vytvorenom odstupe: obdivuje kňažnú Libušu, vyzdvihuje skutočnosť, že český národ uznáva prácu svojich žien a pod., pričom nezriedka sama sklzáva do pátosu, akoby sa o veciach verejných inak hovoriť nedalo. Zrejme sa vtedy naozaj nedalo, no aj tento zákaz má svoje výnimky – Johanka Georgiadesová sa opakovanými prekročeniami prevládajúcich zákazov (keď zdôrazňuje ponuku alternatívnych spôsobov života), ako aj potvrdzovaním ich platnosti (keď zdôrazňuje konvenčné vzorce správania) nepochybne podieľa

na paradigmatických zmenách, ktorými prechádzala slovenská literatúra aj spoločnosť na Slovensku konca 19. storočia.

Cestopis Vansovej je okrem iného užitočný pre poznávanie spôsobov, akými sa presadzovalo konštituovanie slovenského národa: vyzdvihovanie „vlastného“ nebolo neutrálnym vymedzovaním sa voči „inému, cudziemu“, naopak, prinášalo so sebou množstvo negatívnych stereotypov (napr. o Židoch, Cigánoch, Maďaroch) postavených na polarizujúcej rétorickej stratégii (my – oni, muži – ženy a i.), ktoré nahlodávajú slovenský autostereotyp o mierumilovnom „národe holubičom“. Kľúčovú úlohu pri stabilizácii a konštrukcii slovenského národa zohrávali rodové stereotypy, ktorých narúšanie, podmienené okrem iného situáciou v okolitých európskych krajinách, bolo regulované záujmom národa. Ten v žiadnom prípade nesmel poškodzovať záujem (národne cítiacich) mužov na existujúcej rodovej asymetrii, hlavne na existujúcej deľbe práce medzi ženami a mužmi, ako to sama Terézia Vansová dokladá i v ďalších prácach, najmä však v biografických črtách *Ján Vansa* a vo svojej korešpondencii.

V tejto *Čítanke* ponúkame svoje aktualizované čítanie Terézie Vansovej. Veríme, že pluralitná podoba Vansovej ako sociálne cítiacej autorky, ktorá si všíma rôzne podoby nerovnosti, korupčné súdnictvo, násilie, ľudské práva, kresťanské hodnoty či zákernosti politiky, môže byť podnetom pre ďalšie aktualizované čítania.

Literatúra

CVIKOVÁ, Jana: Histórie žien. Aspektovský rámec a rámec politického feminizmu. In *Histórie žien. Aspekty čítania a písania*. Bratislava: ASPEKT 2006, s. 6 – 14.

CVIKOVÁ, Jana: Po boku muža a národa. In *Aspekt*, č. 1, 2003-2004, s. 71 – 78.

FREDERIKSEN, Elke: Der Blick in die Ferne. Zur Reiseliteratur von Frauen. In GNÜG, Hiltrud – MÖHRMANN, Renate (hrsg.): *Frauen-Literatur-Geschichte*. Stuttgart: Metzler 1999, s. 147 – 165.

MIKULOVÁ, Marcela: Terézia Vansová, Božena Němcová a koncept neskorého biedermeieru. In *Božena Němcová a její Babička. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*. Ed. Karel Piorecký. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR 2006, s. 117 – 126.

VÁCLAVÍKOVÁ-MATULAYOVÁ, Margita: *Život Terézie Vansovej*. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej ligy 1937.

VÖRÖS, László: Mýtus národa. In KREKOVÍČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVÍČOVÁ, Eva (zost.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav etnológie SAV a Sociologický ústav SAV 2005, s. 42 – 50.